

ימי עיון בתנ"ך תשפ"א

שם השיעור: "כמו שיש חוקים לשירה כך יש שירה בחוקים" (הרא"ה)
 שם המרצה (כתובת דוא"ר) – הרב אלחנן סמט

חידוש זה מובלט בסגנונה של פישתו: אף פרישה הלכתית כמו זו, המתונה בלשון החוק שהיא מטבעה לשון תכליתית, מבליטה את עיקר חידושה באמצעים ספרותיים שבמסגרתם אנו רגילים למצוא בסיפור ובשירה.
 ראשית, נושא הפרשה – 'שור' הנוגה אדם וממית אותו – חוזר בה לכל אורכה בשבע פעמים כמילה מנחה (השורה נג'ח חוזר לאורך הפרשה חמש פעמים).
 שנית, מכל הדגים הנזכרים בה מבלטה הפרשה דווקא את דיגו של השור הנוגה עצמו: בראש הפרשה, בפסוק בת, מופיעות המילים 'שקול לשור ולא יאכל את פשלו'; המילים החותמות את הפרשה, בסוף פסוק לב, הן: 'ותשור יפקד'; ואילו במרכז הפרשה ניצב המשפט 'ושור שקול וגם פקליו יקפת' – 33 מילים לפניו, 347 מילים לאחריו. נמצא, כי שלוש עמרי החזון שעליהם ניצבת הפרשה כולה הם שלוש ההופעות של דיג סקילת השור.

נוגה התורה להבליט את מרכזיותו ואת חשיבותה העקרונית של סקילת השור שנוגה אדם והמיותו, וחז"ל הסייפו שדבר זה – סקילת השור – ייעשה על פי הלכות בדין דיג של עשירים ושלושה, שרק הוא רשאי לפסוק בדין מיתה (– של אדם).⁵
 בדין דיג של עשירים ושלושה, שרק הוא רשאי לפסוק בדין מיתה ושלושה, שנאמר:

5. סמהדרין פ"א מ"ד: "דיג נפשות בעשרים ושלושה... שור הנסקל בעשרים ושלושה, שנאמר: 'השור יסקל וגם בעליו יומת, כמיות בעלים כד מיות השור'."
 רמב"ן בפירושו לפסוק בבראשית ט', ה' "ואף את זקנים קטפיהם אדלי, פדף פל חתף אדר'אשף" כותב: "דמה אני אם חרדשה כמשמעה, מיד הוזה כמו מיד האדם להיות עונש דבר, ואין בהיה דעת שפענש או מקבל שכר. ואולי יהיה כן בענין דם האדם לדבר שכל החיה שחטוף אותו חטוף, כי גזרת מלך היא. וזה טעם 'שקול לשור ולא יאכל את פשלו'. ואינו להעניש את בעליו בממונו, כי אפילו שור המדבר (– שור הפקדן) חייב מיתה (–) בבא קמא מד ע"כ".⁶

העובדה שהשור מומת בסקילה – שהיא חמורה בארבע מיתות בית דין, ובתפיסת חז"ל דיגו נמוך על ידי בית דין של עשירים ושלושה מורה דבריו ומ"ן ונפישת הפסוק בבראשית.

דומה, כי דבר זה אינו רק שינוי ששייכות תורה מחוקי העמים בפרט אחד מפרטי דיגי שור שהמית אדם, אלא הוא שזוף אור על הפישה שונה מהותית של דיגים אלו בכללותם: בעוד דיגי העמים הקדמונים מתייחסים אל האדירע של שור שהמית אדם כאל בעיות חקיקת ממונית בלבד בתחום הפשט האזרחי, מתייחסת התורה אל אדירע זה כאל רצון, אם כי זוהי רצונה בדין שורו, כיוון שזוהי אדירע שבו מעשה מכון של השור קיפוף חתן של אדם, אין להתחייס אליו במוותים של חק ממוני אלא במוותים המתאגמים לעברה פלילית של רציחה.

תפיסה זו מתבטאת לא רק בכך שהשור נדון בחמורה שבמיתות בית דין – בסקילה, אלא גם בכך שכאשר מוחפפת למעשה השור אחריות הבעלים – שהזוהו לשמור את שורו ולא לעשה בו – הח"ן הוא "וגם פקליו יקפת". ואף התשלום הכספי שנתכר בהמשך הפרשה – אינו 'ממון' – ניצוי כספי על המק שגורם השור, אלא הוא 'כפרה' – כופר נפשו של בעל השור – ותחליף למיתה הדאורה לו.

פרשת 'שור שהמית אדם'
 ש"א, כח, וק' יגה שור את איש או את אשה ומת שקול יפקל השור ולא יאכל את פשלו ובעל השור יקני.

כט ואם שור נפח הוא מתמל שלשים והיעד פקליו ולא ישמרנו וקמית איש או אשה השאר יפקל וגם פקליו יקפת.

ל אם פטר יקפת קליו ונתן פדיו נפשו ככל אשר יקפת קליו.

לא או בו נפח או בת קפת פקשפט הזה יקשה לו.

לב אם קעד קפת השור או אמה פקפו שלשים שקלים יפן לאריו וקשור יפקל.

בין דיגי הנזקקין הכלולים בפרשת נזיקין (כ"א, א – כ"ב, ה) מצויים דיגי שור שהזג אדם הדיגים הללו כללים בפרשת מסורה בת חמישה פסוקים. מברחנת תוכנה המשפטי, עוסקות הפרשה בארבעה מקרים שבהם שור המית אדם:

- שור תם שהמית איש או אישה – פסוק בת;
- שור מועד שהמית איש או אישה – פסוקים כט-ל;
- שור מועד שהמית בו או בתו – פסוק לא;
- שור מועד שהמית עבד או אמה – פסוק לב.

חוקים העוסקים בשור שנוג אדם והמיותו מוכרים לנו גם בחוקי המורה הקדמוני. אף חוקי המורה מבילים בין שור תם, שאם הוא המית אדם אין באים בתביעה אל בעליו, לבין שור מועד, שאם המית אדם, מחייבים את בעליו בתשלום כספי. ואף בחוקים אלו ובחוקי אשונה באה ההבחנה בתנע לשור מועד בין אם המית בו חורין לבין אם המית עבד. ובכן, מתו החידוש העקרוני בדיגי המורה ביחס לדיגי העמים

במורה הקדמוני חידוש עקרוני זה מתבטא בכך שדיגי המורה עוסקים גם, ואולי בעיקר,

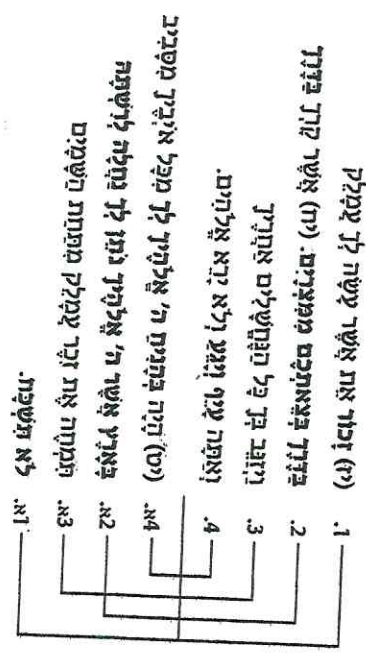
בשור עצמו, המיון בסקילה על שהזג אדם, בכל ארבעת המקרים הנדונים בפרשת.³
 בחוקי העמים האחרים העוסקים בנושא הפרשה שלנו (חוקי אשונה חוקי המורה) לא נדון כלל גורלו של השור הנוגה, ומשחקותם אהם לחד שהשור המשיך להיות בריחתי ייטלי (שהזוהא חודו עמת לזאוג לשמירנות, לאחר שבחייבו בתשלום על מפשי שורו).

ית ואפנה ענף ונגזף ולא נרא אלתיים.
ואילו שעת המול תגיע כשיהיו ישראל במצב הפוך בתלית:
פתנית ה' אלתיך לך.
יט

עייפות ומנוחה, או יגיעה ומנוחה, הם הפכים רגלים במקרא ובמציאות:
ישעיהו ל"ח, יב זאת הפנטמה הנגזרת לעיניך...
ירמיהו מ"ה, ג נקשרי באונתך ומנוחה לא מקאתי.
היגור בין שני המצבים הללו שבהם מצוי עם ישראל הוא יגוד כפול: עייפותם של ישראל בדוד באותה שעה, נראה שהייתה קשורה לכך ש"לא נרא אלתיים"; אולם בשבתו בארצו במנוחה יהיה עם ישראל מודע לכך שמנוחתו - מנתת ה' היא לו: "צִתְנוּתִי ח' אלתיך לך".
היגור האחרון בין שתי המתציות הוא היגור בין המעשה שעשה עמלק לבין מעשה התגמול שעליו מציינים ישראל. עמלק פעל בדוד זו:

יח נקזב בך כל הנחשלים אחרך.
הייתה זו אמנם פגיעה חלקית, אולם היא הייתה מכוונת דווקא לחלשים - לנחשלים אחרך, - שאותם יגב עמלק.
על ישראל, לעומת זאת, מוטלת מצוה להילחם בעמלק מלחמה חוטלית:

יט תמקחה את זכר עמלק מפתחת השמים
- ולא תסתפק בפגיעה בחלשים הנרחים לפניעה.
נכתב עתה את פרשת עמלק בדוד שתבליט את ההקבלות בין שתי המתציות ואת המבנה הכולל של הפרשה:

בין שתי המתציות מתבלט עוד הבדל עקרוני. במתצית הראשונה אין שם ה' זכור. במתצית השנייה, לעומת זאת, נזכר ה' פעמיים בכינוי השייכות לישראל: ^א

מַלְכָּא מַלְכִּי - צַדִּיקִים, כִּי אֲנִי לַיהוָה
כִּהְיִי, יְהוָה - אֱלֹהֵי

1. אבהות המתציות בפרשה

פרשתנו תחלקת על פי תוכנה הנגזר לשני חלקים:
א. פסוקים יז-יח מתוארים את מעשהו של עמלק (שאותו יש לזכור).
ב. פסוק יט מצאנו על הגמול שצורכים ישראל לגמול לעמלק בעתיד. המעבר מהיגור מעשה עמלק בעבר לצייו על תגובתם של ישראל למעשהו בעתיד מסומן במילה "והינה" הפותחת את פסוק יט.
אף שהחלוקה זו מפרדה בין חלק בן שני פסוקים (יז-יח) לחלק בן פסוק אחד (יט), באמת זוהי חלוקה בין שתי מתציות שוות. בחינה ספרותית בה זעירה אין חלוקה הפסוקים נחתמת תמונה כמותית נכונה של אורך כל מחציות, וכך לקבל תמונה כזאת יש לספור את המילים. והנה, בפסוקים יז-יח יש 23 מילים ואילו בפסוק יט לכוד יש 24 מילים. אלו הן אפוא שתי המתציות הדומות באורכן של הפרשה.

2. מסגרת הפרשה

עתה נחבנו במבנה הפרשה.
כבר במבט ראשון ניכרת המסגרת שלה - סיום החיידה כעין מה שפתחה בו: "וכוז... לא תשפתי". לדבר זה ישנה משמעות פורשנית ואף הלכתית.
בספר המצוות לא-תעשה ל"ט ב' א"ב ג' ו' א"פ א':
הזהירו מלישכות את אשר עשה לנו זרע עמלק... שזכירת מה שעשה לנו... מצוות עשה, וכן גם הזנחת עניין זה ושכחתו... היא מצוות לא תעשה.

3. ההקבלות בין מעשה עמלק לגמולו

הבה נבחן עתה את ההקבלות בין היגור מעשה עמלק במתצית הראשונה לבין ציוני התגמול על כך במתצית השנייה.
מה היו נסיבות הזמן והמקום שבהן פעל עמלק? דבר זה נאמר בפרשתנו פעמיים.
התקפת עמלק הייתה:
יז-יח צדך בצאתכם מפארץ. אשר קרן צדך...
ואילו נסיבות הגמול יהיו:
יט צאריך אשר ה' אלתיך נתן לך נחלה לישפה.

רק כאשר תושלם תלית היציאה ממצרים וההליכה בדוד, יגיע זמן הגמול.
זוהי הקבלה ונגזרת בודדה בין מצבם של ישראל בעת שבא עמלק להילחם בהם, בוודותם בדוד במדבר, וזמן קצר לאחר שיצאו ממצרים, לבין מצבם בעת שיגמולו לעמלק - כשישבו בארצם היעודה שניתנה להם על ידי ה'.
היגור הזה הולך ומשך. מה היה מצבם של ישראל החוללים בדוד באותה שעה שבה בחר עמלק להתגבר עליהם? ²

ב-4 מנידה השבת כאות "כי אני ה' מקדשכם", לעומת זאת, ב-א1 ענדתה היא: "כי ישת עמי עשה ה'..."

ב-2 הטעם לשמירת השבת הוא: "כי קדש הוא לכם", לעומת זאת, ב-2 הטעם לכך הוא היותה "ברית עולם".

אמנם, מבט נוסף בטבלת המבנה מגלה הבדלים נוספים: במחצית הראשונה הפגיה אל ישראל היא בגוף שני רבים, כאל נוכחים (מלבד ב-2 שם מדובר על המחלל את השבת ועל ענישו בגוף שלישי יחיד, וכך הדבר אף ב-1, והטעם לכך מובן). אולם במחצית השנייה עובר הציווי להתייחס אל ישראל בגוף שלישי רבים: "ישמרו בני ישראל... לדורותם"; "ויני בני ישראל...". הבדל זה נכר דווקא מתוך השוואת המשפטים המקבילים בכל צמד.

אף בצמד המשפטים ב-2, שבגיהם אין קיים הבדל זה שהראינו, משום ששיניהם מתייחסים למחלל השבת בגוף שלישי יחיד, בולט הבדל: ב-2 מופיעה המילה "מחלל" שאין לה הקבלה ב-1, ואף עונש הכרת המזכר ב-2 נעדר מ-1. האם ניתן להסביר את כל ההבדלים הללו באמצעות הבחנה עקרונית אחת בין שתי המחציות?

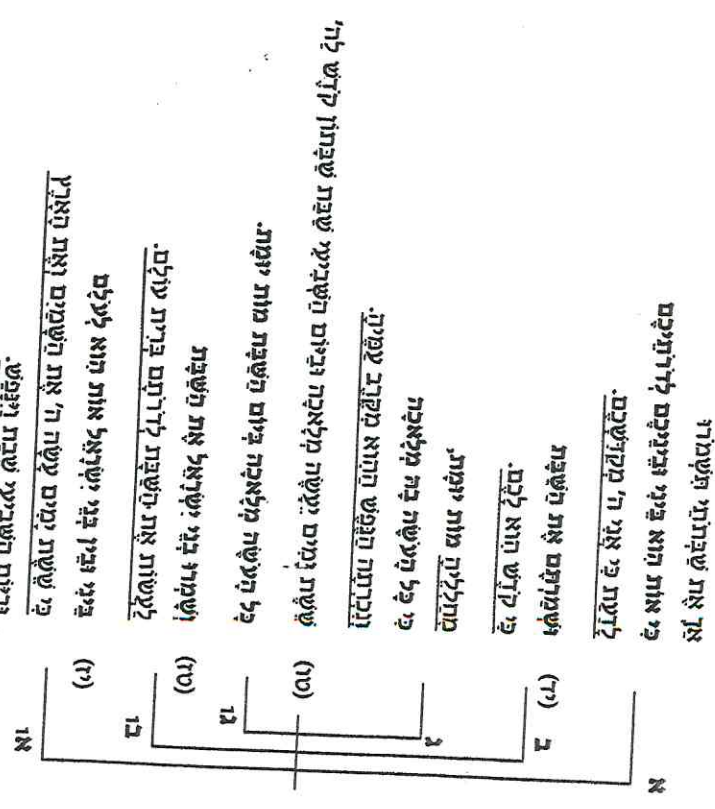
הדבר הכולל ביותר בהנמקות שבמחצית הראשונה הוא השימוש בטרש ק"ש וההפוכו ח"ל ביחס למצוות השבת. ב-4 משמשת השבת את "לעת כי אני ה' מקדשכם"; ב-2 ההנמקה לדרישה לשמור את השבת היא "כי קדש הוא לכם"; ב-2 מופיעה המילה "מחלל" ויטור העניין הוא כמה שנאמר ביצי המרכזי, כי היום השביעי, שהוא שבת שבתו, הוא "קדש לה'". אולם ה' נתן את השבת לישראל, ובשמירתה על ידם נדרשים לכלול "כי אני ה' מקדשכם". ומעותה, לאחר שישמור זכו במתנת קדושה זו הם נדרשים לשמור "כי קדש הוא לכם". העושה בה מלאכה מחלל את קדושתה, ועל כן ענישו, בנסיבות מסוימות, בוא מיד מי שנתן את השבת לעמו: "ונכרתה הנפש ההוא מקרב עמך".

מטיב הקדושה הקשור בשבת (וכן היפוכו - החילול) נעדר לגמרי במחצית השנייה מטיב הקדושה. המעבר במחצית זו לגוף שלישי רבים משמש כמעבר מלשון ציווי ללשון הפישה. המעבר כסיפור דברים: "ושמרו בני ישראל את השבת...". כך יקרה: בני ישראל שניתן להבינה כסיפור דברים: "ושמרו בני ישראל את השבת...". כך יקרה: בני ישראל שניתן להבינה כסיפור דברים, מפני יאמרו להיות כלולים בברית עולם. קיבלו על עצמם לשמור את השבת לדורותם, מפני יאמרו להיות כלולים בברית עולם. עם ה' הם החפצים בשמירתה, והם המענישים בבית דנים את כל העושה בה מלאכה. האות שמשמשת השבת עתה, הוא על כך שישמור נהגים כבודא עולם: מה הוא "ששת ימים עשה... את השמים ואת הארץ, וביום השביעי שבת וינפש", אף הם "ששת ימים יעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתו" (- כאמור ביצי המרכזי).

נמצא אפוא כי פרשתנו עוסקת בשתי שבתות, ואף ששתיהן משמשות את בין ה' ובין ישראל, אין הן מעידות על אותו הדבר. השבת במחצית הראשונה כיונה מלמעלה למטה, היא מתנת קדושה שנותן ה' לעמו, והיא אות לכך שבאות הוא מקדשם בקדושתו. זוהי שבת טרנסצנדנטלית. המונחים השכיבים לשבת זו הם קדוש וחילול.

השבת במחצית השנייה היא שבתם של ישראל, הנוקעת ועולה מלמטה למעלה. אף שבת זו היא אות בין ה' לישראל, ומשמעו הוא בהלכתם של בני ישראל אחר מעשה ה' בביראה. שבתם של ישראל מהווה תגובה אושית למתנה האלוהית שניתנה להם.

מ 13 ארבע קטנים הציווי שרמיהו - אלוהים, כי ישת
ויאמר ה' אל משה לאמר. (יג) ואמר דוד אל פי ישראל לאמר:
א (יב) א (יג) א

אך את שפתי תושמרו
כי אות הוא ציוני וציונים לדורותכם
לדעת פי אני ה' מקדשכם.
ושמרתם את השפתי
פי קדש הוא לכם.
מתקללה מות ימותי.
פי כל העושה בה מלאכה
ונכרתה הנפש ההוא מקרב עמיקי.
ששת נמים יעשה מלאכה וציונים השביעי שפתי קדש לה'
כל העושה מלאכה ציונים השפתי מות ימותי.
ושמרו בני ישראל את השפתי
לעשות את השפתי לדורותכם עולם.
ציוני ציוני בני ישראל אות הוא לעולם
פי ששתי נמים עשה ה' את השמים ואת הארץ
וציונים השביעי שפתי וינפש.

מבנה זה מציג את מצוות השבת בפרישה זו כמורכבת משתי מחציות כמעט שוות באורכן (35 מילים במחצית הראשונה ו-38 בשנייה) הנוטיות בהקבלה סימטרית מתופכת (המבנה 'הקבלה ליאסטרית') סביב ציר מרכזי בן 10 מילים.
הציר המרכזי מגיל את ההגדרה היסודית המקובלת בתורה ליום השבת: זהו היום השביעי, יום השבתה' הבא לאחר ששת ימי המעשה. המדרה מעין זו של השבת חוזרת בתורה בסגנון דומה בעוד שבטעם מקומות. להלן ניווכח שהציר המרכזי מציג בדיקה הן למחצית הראשונה והן לזו השנייה.
בכל אחת מן המחציות שלוש משפטים. שניים עוסקים במחצית של השבת, שמתחמת אותה מות יש לשמור את השבת, ואחד עוסק בעונש העושה בה מלאכה. ההקבלה בטבלה בין כל צמד משפטים (א-א; ב-ב; ג-ג) מבליטה את הדמיון ביניהם, אך לא פחות מכך את השוני (הדמיון והשוני סומנו בסימונים שונים).
עושה, כשתמבנה של הפרישה מונה לפנינו, יש לחזור ולשאל: האם ההבדל בין שתי המחציות הוא אך בסדר הדברים, המתהפך ממחצית למחצית? טבלת המבנה מגלה בנקל את השוני בהנמקות בין א-א ובין ב-ב:

